

ВІДГУК
репензента
на дисертацію Орловської Ольги Анатоліївни
«Психологічні чинники сімейної адаптації учасників бойових дій»,
представлену до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 053 – психологія

Актуальність дослідження. Дослідження, проведене дисертанткою, відображає нагальну потребу в аналізі психологічних чинників, що впливають на якісну сімейну адаптацію учасників бойових дій в умовах цивільного життя. Особливу значущість цей аналіз набуває в контексті воєнного стану, який зумовлює збільшення кількості сімей учасників бойових дій, які в майбутньому потребуватимуть психологічної допомоги для поліпшення адаптації як в межах суспільства, так і в межах власної сім'ї.

В умовах сьогодення, коли Україну спіткало військове вторгнення в 2014 році, і повномасштабне вторгнення в 2022 році, важливо звернути увагу на психологічну підтримку учасників бойових дій та членів їх сім'ї. Бойовий досвід неодмінно впливає на людину, її психологічний стан, світосприйняття і оцінку власного життя. Після повернення до цивільного життя і возз'єднання із сім'єю, учасників бойових дій можуть спіткати психологічні бар'єри і труднощі, що негативно впливають на стосунки, психологічний клімат у родині і сімейну адаптацію. Дослідження авторки глибоко і всебічно розкриває проблеми сімейної адаптації, підкреслюючи важливість врахування широкого кола аспектів для розвитку нових підходів психологічної підтримки учасників бойових дій.

Завдяки комплексному підходу, дисертантці вдалося відзначити ключові аспекти, що позитивно та негативно впливають на сімейну взаємодію, узгодженість очікувань, і запропонувати методи підвищення успішності сімейної адаптації учасників бойових дій. Це робить дослідження цінним не лише з наукової точки зору, але й з практичної, адже воно пропонує конкретні рішення для рішення проблеми.

Таким чином, дослідження є важливим кроком до розуміння та вирішення проблеми психологічних чинників сімейної адаптації учасників бойових дій, і заслуговує на увагу наукової спільноти та практиків у сфері психологічної допомоги.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації.

У дослідженні чітко визначені задачі дослідження, що відповідають меті та надають можливість її досягти. Об'єкт і предмет дослідження, мета і завдання відповідають логіці теоретичних та практичних досліджень. Представлені методи дослідження теоретичні, емпіричні, статистичні є сучасними та ґрунтуються на об'єкті та предметі дослідження. Треба відмітити загальність та структурність завершеного дослідження з чітким взаємозв'язком між завданнями, науковою новизною та практичним значенням. Зміст роботи складається з анотацій українською та англійською

мовами, вступу, аналітичного огляду наукової літератури, розділів власних досліджень, які пов'язані між собою та формують структуру дисертації, висновків, списку використаних джерел та додатків. Оформлення дисертації відповідає вимогам МОН України.

У вступі викладено актуальність і стан розробки проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, викладено наукову новизну і практичне значення результатів дослідження, а також відомості про їх впровадження та апробацію. У представленій роботі добре досліджена теоретична база, що відповідає проблемі та надала можливість вирішити поставлені завдання. Якісно обґрунтовано методологічні засади дослідження.

Перший розділ складає теоретичну частину, яка ґрунтується на достатній кількості використаних літературних джерел. Авторкою визначено та проаналізовано ключові аспекти чинників психологічної адаптації учасників бойових дій. Проаналізовано фізичні, когнітивні, емоційні поведінкові прояви реакцій учасників бойових дій, що впливають на їх стан. Теоретичний аналіз проблеми чинників адаптації дозволив дисертантці розробити теоретичну модель психологічних чинників сімейної адаптації учасників бойових дій до цивільного життя. Наповнення підрозділів є логічним та системним, що свідчить про ґрунтовну підготовку та вміння дисертантки оперувати науковими джерелами, а також демонструє її здатність до критичного аналізу та синтезу теоретичного матеріалу.

Другий розділ змістовно характеризує результати емпіричного дослідження, що спрямоване на дослідження та оцінку психологічних чинників сімейної адаптації учасників бойових дій до умов цивільного життя, визначення зв'язку психологічних особливостей та структурних компонентів психологічних чинників у них та в членів їх сімей.

У процесі дослідження було застосовано комплекс методів, зокрема комп'ютерне інтерв'ювання та веб-опитування, що дозволило отримати різнобічну інформацію про психологічні чинники адаптації учасників бойових дій в сім'ї. Завдяки аналізу маркерів посттравматичного зростання виявлено, що чоловікам та жінкам із екстраверсією властиві наполегливість та життєрадісність у соціальних взаємодіях, не зважаючи на травмуючий досвід; особи з низьким рівнем відкритості мислення – характеризуються консерватизмом, що порушує сімейне функціонування та адаптацію через несприйняття змін. Встановлено, гендерний розподіл у питанні посттравматичного стресового розладу: у чоловіків симптоми розладу, незважаючи на час, який пройшов після перебування у стресовій ситуації, є більш вираженими, а у жінок – менш значущими та менш вираженими.

Виявлено значущість соціальної підтримки для опитуваних учасників бойових дій та членів їх сімей: більшість жінок і чоловіків отримували та сприймали соціальну підтримку від друзів та родини. Аналіз отриманих даних дозволив зробити висновок, що підтримка від близького оточення сприяла вирішенню проблем та дозволяла не відбиватися психологічним проблемам на адаптованості учасників бойових дій та членів їх сімей.

Третій розділ присвячений розробці та впровадженню «Системи супроводу психологічної сімейної адаптації учасників бойових дій». Авторка дослідження ґрунтовно описала етапи розробки програми, а також надала докладний аналіз її ефективності на основі проведених емпіричних досліджень. Значущість цього розділу полягає у поєднанні теоретичних знань з практичним застосуванням, що забезпечує комплексний підхід до вирішення проблеми неуспішності сімейної адаптації учасників бойових дій. Система супроводу включає: тренінг «Відновлення родини», що спрямований на психологічну адаптацію, формування культури родинних і партнерських відносин, підвищення мотивації, подолання проблем і складнощів у партнерських стосунках учасників бойових дій; навчально-методичний семінар «Психологічна адаптація членів сім'ї військовослужбовців, учасників бойових дій»; арт-терапію з учасниками бойових дій та членами їх сімей за допомогою казкотерапії, що включає казки, розроблені з тем страхів і горювання, ресурсні, поведінкові, казки що дають надію і мотивацію на одужання і відновлення та на теми складних життєвих обставин. Комплекс заходів Системи супроводу вирізняється своєю багатосторонністю та різноманітністю, включає науковий, освітній, креативний підходи. Авторка обґрунтовано довела, що запропонована Система супроводу є ефективною, оскільки виявлено відновлення узгодженості та рольової відповідності в сім'ях учасників бойових дій, що нормалізує відносини в родині і свідчить про низький ступінь конфліктності у відносинах. Виявлено, що адекватність рольової поведінки чоловіка й дружини корелювала із рольовими очікуваннями та домаганнями у парі, сімейна тривога класифікована як така, що характеризується зниженням почуття провини, тривоги та напруженості у сім'ї. Разом із тим, сімейна згуртованість характеризувалася відновленням єдності та міцності родинних зв'язків, а такі сфери сімейної згуртованості, як «сімейні межі», «прийняття рішень», «час», «інтереси та відпочинок» стали емоційно взаємозалежними. Сімейна адаптація учасників бойових дій та членів їх сімей на високому рівні характеризувалася рисами лідерства, врахуванням пропозицій дітей, почуття приналежності до сім'ї, повагою до етичних і моральних цінностей.

Висновки є значущими для практичної роботи психолога та як наукове надбання, відповідають меті та завданням й повно висвітлюють результати дослідження. Висновки є підсумком теоретичного аналізу та емпіричного вивчення досліджуваної проблеми. Дисертаційне дослідження Ольги Анатоліївни Орловської виконане на високому науковому рівні. Робота є самостійною. Розроблено наукову проблему, здійснено аналіз і отримані якісні результати, які є науково новими та практично значущими.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів. Дисертанткою вперше визначено чинники та взаємозв'язки психологічних особливостей, характеристик бойового ПТСР, травматичної події та посттравматичного зростання, сприйняття соціальної підтримки, рольових очікувань у шлюбі, сімейної згуртованості та тривоги, копінг-механізмів, агресії та їх сукупний вплив у УБД на сімейну адаптацію.

Авторкою емпірично визначено, клінічні ознаки проявів бойового ПТСР в учасників бойових дій: «Фізіологічна збудливість», що проявляється порушенням сну, нічними кошмарами, труднощами засинання; дратівливістю; спалахами неконтрольованого гніву та агресії; гіпертрофованою підозрілістю, яка проявлялася недовірою до родичів; «Уникнення», що проявляється стимулами та спогадами, пов'язаними із травмою; «Вторгнення», що проявляється інтрузіями та флешбеками.

Уточнено, що учасники бойових дій з вираженим ПТСР мали «хронічне» почуття «оціпеніння», емоційне притуплення, відчуження від інших людей, ангедонію, уникнення, вторгнення та гіперзбудження. Важливо, що в дослідженні виявлено взаємозв'язок між проявами посттравматичного зростання та симптоматикою посттравматичного стресу. Поглиблено уявлення щодо вживання алкоголю учасника бойових дій та членами їх сімей, які мали високий ризик формування залежності, а стиль зловживання корелював з небезпекою для фізичного і психічного здоров'я.

Авторкою розширено характеристики рольових очікувань і домагання у шлюбі учасників бойових дій та членів їх сімей. Встановлено, що неузгодженість домагань і очікувань є наслідком знаходження у довготривалій стресовій ситуації учасника бойових дій. Здобувачкою виокремлено домінуючі типи копінг-стратегій у вигляді планування вирішення проблем і самоконтролю, приховування почуттів.

Подальшого розвитку набуло розуміння сімейної тривоги, та встановлено, що провина і тривога більше виражені у чоловіків учасників бойових дій, а напруженість скоріше проявляється у жінок в сім'ї.

Практичне значення одержаних результатів. Авторкою розроблено та впроваджено «Систему супроводу психологічної сімейної адаптації учасників бойових дій», «Рекомендацій з сімейної адаптації УБД для членів сім'ї», маркерів сімейної адаптації/дезадаптації в вигляді «Готовності УБД та ЧС до сімейної адаптації», «Схеми зниження сімейної адаптації». Впроваджено тренінг «Відновлення родини», навчально-методичний семінар «Психологічна адаптація членів сім'ї військовослужбовців, учасників бойових дій». Розроблено методичне забезпечення «Система супроводу психологічної сімейної адаптації учасників бойових дій», яке складається з навчально-методичного посібника «Казкотерапія як метод символдрами в роботі психолога та соціального працівника», навчального посібнику «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів», підрозділу «Соціальна робота з учасниками бойових дій та членами їх сімей після повернення із зони бойових дій».

Результати дослідження впроваджено в практичну діяльність «Психолого-реабілітаційний центру «Сенс Є» Академії праці, соціальних відносин і туризму, кафедри психології та соціальної роботи; в навчальний процес Академії праці, соціальних відносин і туризму, кафедри психології та соціальної роботи; в практичну діяльність Громадської організації «Легіон АТО».

Результати дослідження можуть бути використані в практиці психоконсультування, в сімейній терапії, в терапії подружніх пар. Крім того, матеріали дослідження можуть бути інтегровані в навчальні дисципліни «Реабілітаційна психологія», «Кризове психологічне консультування та перша психологічна допомога», «Групова психотерапія і супервізія», «Психодіагностика в соціальній роботі», «Соціальна робота в умовах надзвичайних ситуацій», «Арт-терапія у соціальній роботі» тощо.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. За результатами дослідження опубліковано 15 наукових публікацій, у тому числі 7 статей у фахових виданнях України, внесених до міжнародних науково-метричних баз даних, із них 6 одноосібних, один розділ у колективній монографії, 7 публікації апробаційного характеру. Аналіз змісту зазначених публікацій свідчить про достатню повноту викладу в них основних положень дисертації. Розроблені теоретичні положення та практичні рекомендації, проміжні та заключні висновки на достатньому науковому рівні повно відображені у дисертації та наукових публікаціях.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Зазначимо відсутність порушень академічної доброчесності при викладенні результатів дисертаційного дослідження, наявність посилань за текстом дисертації на всі положення, що не є авторськими і задіяні як на теоретичному, так і емпіричному етапах дослідження. Дані висновки підтверджують результати перевірки рукопису дисертації О. А. Орловської за автоматизованою системою «UNICHECK».

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Узагальнюючі можна зазначити, що робота виконана на високому науково-теоретичному рівні, проте, є дискусійні питання, які необхідно пояснити.

1. Потребує уточнення, чи змінилося суб'єктивне самооцінювання ступеня адаптації в учасників бойових дій, як визначеного в дослідженні психологічного чинника адаптації.

2. Чи є потенціал у системи супроводу для її застосування до учасників бойових дій, які виконували завдання різного військового характеру, а отже отримали різний по своїй інтенсивності бойовий досвід?

3. Потребує уточнення, як оцінюють соціальні очікування по відношенню до себе учасники бойових дій, чи усвідомлюють їх та як на них реагують, чи впливають на їх психологічний стан в цивільному житті?

4. У тексті роботи зустрічаються деякі орфографічні та стилістичні огріхи.

Вище окреслені питання не впливають на позитивну оцінку дисертаційної роботи та не знижують її наукового і практичного внеску.

Загальний висновок.

Дисертаційна робота Орловської Ольги Анатоліївни «Психологічні чинники сімейної адаптації учасників бойових дій» є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених наукових студій відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Орловська Ольга Анатоліївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Рецензент:

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології
Запорізького національного університету

Н. О. Губа

Підпис Губи Н.О. засвідчую:
доктор історичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічних робіт
Запорізького національного університету

Ю. О. Каганов